

Lectio praecursoria¹

Antti Moilanen

Väitöskirja vastauksena opettajuuden kriisiin

Opiskelin Jyväskylän yliopiston integraatiokoulutushankkeessa luokanopettajaksi. Hankkeessa kritisoitiin opiskelijoiden käsityksiä opetuksesta, jotta he alkaisivat kehittää pedagogista ajatteluaan järkeväksi. Tällaisen kritiikin tarve perustuu siihen, että jokainen opiskelija on käynyt aiemmin noin 12 vuotta koulua ja omaksunut samalla kulttuurisia ajattelumalleja siitä, mitä hyvä opetus on. Opitut tulkintamallit voivat olla ongelmallisia, jolloin tulevien opettajien tulisi arvioida niitä kriittisesti.

Oma ymmärrykseni kouluopetuksesta kriisiytyi integraatiokoulutuksessa. Kritiikin myötä en enää tiennyt, kuinka opettajan tulisi toimia. Mikä on opettamisen arvoista, millaista ymmärrystä oppilaiden tulisi rakentaa opetuksessa ja kuinka laadukasta oppimista voidaan edistää? Integraatiokoulutuksessa opiskelijoille opetettiin teoreettista mallia oppimisen ehdoista – siis siitä, millaisia edellytyksiä oppimisella on. Tämä malli ei ratkaissut kriisiäni, koska se ei kuvannut kattavasti opetuksen tavoitteita, sisältöjä ja menetelmiä. Oppimisen ehdoistahan ei voida johtaa sitä, mitä koulussa tulisi opiskella. Myöskään muista opettajankoulutuksen

¹ Moilanen, Antti 2022. Sivistys ja emansipaatio. Sivistävä ja yhteiskuntakriittinen opetus kriittis-konstruktivisessa didaktiikassa. ACTA UNIVERSITATIS OULUENSIS E Scientiae Rerum Socialium 206. Oulu: Oulun yliopisto. <http://urn.fi/urn:isbn:9789526232041> (Väitös 4.2.2022, Oulun yliopisto.)

kurseista ei ollut juuri apua, koska koulussa opetettavia aineita opiskeltiin liian käytännönläheisesti ja didaktiikan kurssilla puhuttiin lähinnä tehokkaista opettajajohtoisista opetustavoista. Jäin siis tyhjän päälle, koska vanha ymmärrykseni kouluopetuksesta oli kyseenalaistunut mutten saanut uutta käsitystä sen tilalle. Väitöskirjatutkimukseni avulla olen pyrkinyt paikkaamaan tätä puutetta.

Integraatiokoulutuksessa oli perinteisen opettajajohtoisen opetuksen ohessa itseohjautuvaa oppimista, jossa me opiskelijat määritimme itse, mitä ja miten me opiskelimme. Tutkimusten mukaan tällainen opiskelu voi olla aluksi haastavaa, mutta pidemmällä aikavälillä se kehittää opiskelijoiden kykyä itsenäiseen oppimiseen. Koin, että kasvoim integraatiokoulutuksen aikana itsenäiseksi oppijaksi; en enää tarvinnut muita ihmisiä kertomaan, mitä ja miten minun tulisi opiskella. Tämä kokemus muutti pedagogista ajatteluani. Aloin kannattaa näkemystä siitä, että oppilaiden tulisi olla alemmillakin koulutasoilla aktiivisessa roolissa, jotta heistä kasvaisi itsenäisiä ihmisiä. En kuitenkaan tiennyt, millaista lasten ja nuorten itsenäisyyttä tukeva opetus voisi olla käytännössä. Aloin etsiä näihin kysymyksiin vastauksia Wolfgang Klafkin kriittis-konstruktiiivisesta didaktiikasta.

Kriittis-konstruktiiivinen didaktiikka kouluopetuksen mallina

Kriittis-konstruktiiivinen didaktiikka on didaktinen malli eli teoreettinen jäsennys siitä, millaista yleissivistävän kouluopetuksen tulisi olla. Kriittis-konstruktiiivinen didaktiikka mallintaa opetuksen lähtökohtia, päämääriä, sisältöjä ja menetelmiä. Se kuvaa, mitä tavoitteita opetuksella tulisi olla, mitä asioita oppilaille olisi opetettava, millainen rooli oppilailta tulisi olla opetus- ja oppimisprosessissa ja mitä menetelmiä opetuksessa olisi hyödynnettävä. Didaktinen malli ei sanele opettajille yksityiskohtaisesti, miten opetusta tulisi toteuttaa, vaan se ohjaa heitä tekemään itsenäisiä ja perusteltuja valintoja tiettyjen päämäärien suunnassa. Väitöskirjassani tulkitsen, analysoin, arvioin ja kehitän kriittis-konstruktiiivista didaktiikkaa.

Kriittis-konstruktiiivinen didaktiikka edustaa kriittistä pedagogiikkaa, jossa korostetaan kasvatuksen ja yhteiskunnan keskinäisiä kytköksiä. Kriittisessä pedagogiikassa nähdään, että ihmisen mahdollisuudet onnelliseen ja vapaaseen elämään riippuvat siitä, millaisessa yhteiskunnassa hän elää. Esimerkiksi riittämättömät materiaaliset elämän ehdot, syrjintä, perusoikeuksien rajoittaminen, autoritaariset instituutiot, epädemokraat-

tinen poliittinen järjestelmä, sodat sekä epäterveet roolit ja normit estävät hyvää elämää. Kasvatustieteessä ajatellaan yleisesti, että itsenäisyys, vapaus, onnellisuus ja eettisyys ovat tärkeimpiä kasvatuksen päämääriä. Kriittisen pedagogiikan teoreetikot ovat huomauttaneet, että kouluopetuksessa tulisi tarkastella yhteiskunnallista todellisuutta kriittisesti ja auttaa oppilaita kehittymään kykeneväisiksi rakentamaan humaania ja demokraattista yhteiskuntaa, mikäli oppilaita halutaan auttaa todellisuudessa elämään hyvää elämää.

Mitä on emansipatorinen kasvatust?

Väitöskirjassani pohdin, millaista emansipatorisen eli oikeudenmukaista ja humaania yhteiskuntaa edistävän yhteiskuntakriittisen opetuksen tulisi olla lähtökohdiltaan, tavoitteiltaan, sisällöiltään ja menetelmiltään. Käsittelem myös kysymystä siitä, miten tällaista kouluopetusta voidaan perustella. Lisäksi arvioin emansipatorista opetusta kohtaan esitettyjä kritiikkejä.

Tutkimukseni tulosten mukaan yhteiskuntakriittisen opetuksen olisi kehitettävä oppilaiden kykyä itsenäiseen ajatteluun ja toimintaan, kriittisyyteen, yhteisymmärrystä rakentavaan keskusteluun, yhteiskunnallisten valtarakenteiden tunnistamiseen ja arvioimiseen, poliittisten konfliktien analysoimiseen, yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen sekä solidaarisuuteen eli sorrettujen ja heikossa asemassa olevien ihmisten auttamiseen. Klafkia edeltävät kriittisen pedagogiikan edustajat ovat korostaneet, että itsemäärääminen ja osallistuminen ovat tärkeimpiä opetuksen päämääriä. Kriittis-konstruktiivinen didaktiikka lisää näihin tavoitteisiin solidaarisuuden. Tutkimuksessani argumentoin, että solidaarisuuteen kasvattaminen on tärkeää, koska heikossa asemassa olevat ihmiset eivät voi välttämättä auttaa itseään riittävästi. Esimerkiksi Euroopan unionin asettamat pakotteet Unkarille ovat ilmaus solidaarisuudesta, sillä niiden avulla pyritään estämään kansalaisten sortoa. Näitä pakotteita tarvitaan siksi, etteivät Unkarin sorretut ryhmät saa välttämättä muutettua itse maan politiikkaa. Tästä syystä solidaarisuus on keskeinen tavoite emansipatorisessa kasvatuksessa.

Oppilaiden olisi oltava aktiivisia toimijoita koulussa. Mikäli haluamme kasvattaa oppilaista itsenäisiä, kriittisiä ja empaattisia toimijoita, tulisi heiltä vaatia itsenäistä toimintaa ja ajattelua sekä yhteistoimintaa muiden oppilaiden kanssa. Tähän tarkoitukseen sopivat avoin opetus, tutkiva oppiminen, yhteistoiminnallinen oppiminen, metaopetus, opetuksen yhteissuunnittelu, oppilaiden osallistamisen keinot ja sosiaalikasvatuksen

menetelmät. Avoimessa opetuksessa oppilaat voivat vaikuttaa omaan opimiseensa. He saavat tehdä itsenäisiä päätöksiä siitä, mitä, miten, missä, milloin ja/tai kenen kanssa opiskelevat. Tutkivassa oppimisessa opettaja ei selitä oppilaille opetettavien asioiden luonnetta, vaan hän johdattaa heitä oivaltamaan sen itsenäisesti omaa ymmärrystä käyttämällä. Yhteistoiminnallisessa oppimisessa oppilaat tekevät yhteistyötä ja auttavat toisiaan oppimisessa. Metaopetuksessa oppilaiden kanssa puhutaan siitä, mistä kouluopetuksessa on kyse ja millaista on hyvä opetus. Opetuksen yhteissuunnittelussa opettaja ei tee päätöksiä tulevasta opetuksesta yksin, vaan oppilaat voivat ottaa osaa suunnitelmien laatimiseen. Oppilaiden osallistaminen tarkoittaa, että oppilaat saavat kritisoida koulua ja esittää omia toiveitaan. Esimerkiksi luokkavaltuusto ja oppilaskuntatoiminta sopivat tähän tarkoitukseen. Sosiaalikasvatuksessa harjoitellaan yhteistoimintaa, konfliktien ratkaisemista ja muiden ihmisten auttamista.

Opetuksessa tulisi käsitellä yhteiskunnallisia kysymyksiä. Tähän tarkoitukseen soveltuvat poliittisten ongelmien, valtarakenteiden ja konfliktien analyysit. Yhteiskunnallisten ongelmien analyyseissä tutustutaan poliittisiin ongelmiin ja jo esitettyihin ratkaisuihin. Erityisen tärkeää on havainnollistaa, miksi erilaiset yhteiskunnalliset ryhmät ovat esittäneet niihin toisistaan poikkeavia ratkaisuja. Valta-analyyseissä opitaan ymmärtämään yhteiskunnallisen vallan muotoja ja arvioimaan vallan oikeutusta. Poliittisissa konfliktianalyyseissä perehdytään siihen, miksi yhteiskunnassa ilmenee erilaisia ristiriitoja ja mistä syistä niiden osapuolet ajattelevat niistä erilaisilla tavoilla.

Yhteiskuntakriittiseen opetukseen liittyy vapauden ja normatiivisuuden välinen dilemma. Jos kerromme oppilaille, millainen yhteiskunnan tulisi olla, opetus on ristiriidassa vapauden tavoitteen kanssa. Jos taas yhteiskuntaa ei tarkastella kriittisesti, eivät oppilaat kehitä ymmärrystään siitä, millaisessa maailmassa ihmisten olisi mahdollista elää nykyistä parempaa elämää. Väitöskirjassani tasapainoilen tämän dilemman kanssa; rakennan teoriaa siitä, miten opetus voi olla yhtä aikaa yhteiskuntakriittistä ja oppilaiden itsenäistä ajattelua tukevaa.

Tutkimukseni mukaan oppilaiden vapautta edistävä yhteiskuntakriittinen opetus olisi ymmärrettävä niin, ettei oppilaita sitouteta valmiiseen käsitykseen siitä, millainen yhteiskunnan tulisi olla. Oppilaita olisi autettava kehittymään kykeneväisiksi arvioimaan yhteiskunnallista todellisuutta, mutta heille ei pitäisi kertoa, miten yhteiskuntaa olisi muutettava. Jää oppilaiden omaksi asiaksi käydä keskustelua muiden ihmisten kanssa yhteis-

kunnan kehittämisen tarpeista. Siksi yhteiskunnan kriittisen arvioimisen normeja olisi tarkasteltava oppilaiden kanssa kriittisesti. Heille olisi myös esiteltävä vaihtoehtoisia kriteereitä yhteiskunnallisen todellisuuden arvioimiselle, ja eri kriteereiden lähtökohtia olisi pohdittava.

Emansipatorista kasvatusta voidaan perustella siten, ettei kouluopetus edistä todellisuudessa oppilaiden mahdollisuuksia vapaaseen ja onnelliseen elämään, mikäli yhteiskunnallista todellisuutta ei arvioida kriittisesti opetuksessa. Opettaja ei siis voi ajatella, että koulussa oppilaat pelkästään sosiaalistetaan kykeneväiseksi toimimaan vallitsevassa yhteiskunnassa. Silloin oppilaiden ihmisarvoa ei oteta riittävällä tavalla huomioon, vaan heidät nähdään ainoastaan nykyisen elämänmuodon palvelijoina. Jos haluamme edistää todellisuudessa oppilaiden mahdollisuuksia onnelliseen ja vapaaseen elämään, on heitä autettava arvioimaan, millaisessa yhteiskunnassa tällainen elämä on parhaiten mahdollista. Osoittaahan myös empiirinen tutkimus sen, että ihmisen vapaus ja onnellisuus riippuvat yhteiskunnallisista tekijöistä. Lisäksi sorto, alistaminen, eriarvoisuus ja sodat ovat keskeisiä globaalin maailman ominaisuuksia.

Sivistys opetuksen tavoitteena

Kriittis-konstruktiivinen didaktiikka edustaa kriittisen pedagogiikan ohessa henkítieteellistä pedagogiikkaa. Se on kasvatustieteen suuntaus, jossa on hahmotettu kasvatustieteen historiallisen tarkastelun perusteella, millaista toimintaa kasvatusta on ja miten se eroaa muista kulttuurin muodoista kuten teknologiasta ja taiteesta. Henkítieteellisen pedagogiikan perinteessä nähdään, että opetuksen tavoitteena on tukea oppilaiden sivistystä eli heidän kasvuaan yksilöllisiksi ja itsenäisiksi persooniksi. Väitöskirjassani arvioin, millaista opetuksen tulisi olla, jotta se voisi edistää lasten ja nuorten sivistystä.

Sivistävässä opetuksessa keskeistä on huomioida yhtä aikaa oppilaiden persoonalliset ominaisuudet sekä historiallis-yhteiskunnallinen tilanne, jossa he elävät. Jos opettaja ei ole kiinnostunut oppilaiden tarpeista, ajatuksista ja intresseistä, ei opetus vaikuta siihen, miten he toimivat koulun seinien ulkopuolella. Jos taas historiallis-yhteiskunnallinen tilanne ja sen edellytykset kriittiselle ja vastuulliselle elämälle sivuutetaan, ei oppilaista kasva tietö- ja arvostelukykuyisiä kansalaisia. Sivistävässä opetuksessa olisi arvioitava, mitä tietoja ja taitoja oppilaat tarvitsevat elääkseen itsenäistä ja vastuullista elämää sekä miten he voivat motivoitua oman ajattelunsa kehittämistä.

Sivistävässä kouluopetuksessa ei käsitellä yksittäistietoja ja -taitoja, vaan siinä keskitytään sellaisten periaatteiden opettamiseen, joilla on yleistä merkitystä. Perinteisesti kouluopetuksessa on voitu opiskella jopa yksi uusi asia jokaisella oppitunnilla. Oppimateriaaleissa on vielä saatettu käsitellä kutakin aihetta useista näkökulmista. Martin Wagenscheinin sanoin tällainen koulu ei johda sivistykseen vaan se on ”oppisisältöjen käsittelylaitos”. Sivistävässä opetuksessa käsitellään rauhallisessa tahdissa konkreettisia esimerkkejä, jotka havainnollistavat ymmärrettävällä tavalla tärkeitä abstrakteja periaatteita. Oppilaita olisi ohjattava omaksumaan opetettua tietoa syvällisesti eikä pelkästään muistamaan sitä ulkoa. Esimerkiksi matematiikan opetuksessa oppilaiden tulisi oppia ymmärtämään, miten heille esitellyt laskukaavat toimivat, ja maantiedon opetuksessa olisi pohdittava, miksi maiden rajat ovat siinä, missä ne ovat. Lisäksi opettujien sisältöjen oikeutusta, oletuksia ja relevanssia olisi tarkasteltava kriittisesti opetuksessa, jotta oppilaat voisivat rakentaa kulttuuriin yksilöllistä suhdettaan.

Montessori-opetus ja kriittis-konstruktiivinen didaktiikka

Toimin tällä hetkellä luokanopettajana Helsingin Montessori-koulussa. Opetuksessani toteutuu useita sivistävän ja emansipatorisen opetuksen lähtökohtia. Koulussamme ei ole juurikaan perinteisiä oppitunteja, vaan oppilaita varten on varattu joka aamupäivä kolme tuntia itsenäiseen työskentelyyn. Liikuntaa ja kielitunteja on iltapäivisin. Aamupäivisin oppilaat opiskelevat samaan aikaan eri oppiaineita. Yksi oppilas tekee matematiikan tehtäviä, toinen lukee historian kappaletta, kolmas harjoittelee maalaamista ja niin edespäin. Pehdytän oppilaat uusiin asioihin, mutta he harjoittelevat niitä itsenäisesti. Oppilaat voivat valita itse, missä, milloin ja kenen kanssa he tekevät antamiani tehtäviä. He saavat päättää osittain myös siitä, mitä tehtäviä he tekevät. Lisäksi he voivat suunnitella kokonaan omia projektejaan ja tehtäviään. Pidämme joka perjantai luokkavaltuuston kokouksen, jossa oppilaat voivat vaikuttaa luokan sääntöihin ja yhteisiin asioihin. Oppilaat johtavat kokouksia itse. Asetan rajat oppilaiden vaikutusmahdollisuuksille, mutta he voivat kehittää toivomuksiaan niiden puitteissa ja äänestää valittavasta vaihtoehdosta.

Kaikki oppilaat eivät saa täsmälleen samanlaista opetusta, vaan huomioin oppilaiden intressit ja haasteet. Valikoin opettavia asioita siten, että opetuksesta olisi mahdollisimman paljon hyötyä oppilaiden hyvän elä-

män toteutumiselle. Kiinnitän huomiota kuitenkin siihen, etten opeta stereotyyppisesti sisältöjä esimerkiksi oppilaiden sukupuolen mukaan. Opetuksen sisällöissä on huomioitu yhteiskunnallisia kysymyksiä. Olemme puhuneet esimerkiksi seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä, yhteiskunnallisista vaikutuskeinoista, demokratian tilasta maailmalla ja erilaisista poliittisista katsantokannoista. Vältän kertomasta oppilaille, millainen yhteiskunnan tulisi olla, vaan havainnollistan erilaisia katsantokantoja asioihin. Perustelen valittuja sisältöjä oppilaille. Käsittelemme kysymyksiä koulun tarkoituksesta ja yksittäisten oppiaineiden opiskelun hyödyistä heidän elämälleen.

Luokanopettajana toimiessani olen kokenut emotionaalisella tasolla, että huolenpito oppilaiden hyvästä elämästä edellyttää yhteiskunnallista näkökulmaa opetukseen. Jos haluan, että oppilaani voivat elää hyvää elämää, tulee minun välittää heille valmiuksia rakentaa yhteiskuntaa, jossa heidän ja muiden ihmisten on hyvä olla.

